

Mező Ferenc

A társadalmi mozgalmak és az ellenállás területei¹

A tanulmány célja annak áttekintése, hogy a társadalmi mozgalmak miként vonják kétségbe a hegemonia és a hatalom államközpontú fogalmait, és miként vitatják annak „politikai” gyarmatosítását. A társadalmi mozgalmak tevékenységei iránti figyelem a politikai földrajz fogalomkörének bővítését eredményezheti, például: a hely hogyan válik egyes ellenállási területek központi vonásává. Vizsgálható lenne, miként fonódnak össze az ellenállás helyi kontextusai a globális folyamatokkal. Egy ilyen projekt alapvető kérdéseket vethetne fel a képviselettel, etnicitással és a politikával kapcsolatban.

A geopolitika modern értelmezése

A geopolitika fogalmának árnyaltabb, illetve több rétegű alkalmazása Yves Lacoste francia földrajztudós munkásságában figyelhető meg. Munkáját a földrajz és a geopolitika értelmének kitartó elemzése, valamint egymásra gyakorolt hatásuk jellemzi. A földrajzot egyfajta nyelvként és a tudás (hatalom) sajátos formájaként fogja föl; ez különbözteti meg a hagyományos politikai földrajztól². Lacoste munkájában a földrajz sosem magában rejlően értelmes, inkább társadalmi tanulmány (eszmece), „a világ bemutatásának egy módja”. Ez nem csak a tanári földrajzot és akadémiai monográfiát foglalja magában, hanem a tömegkommunikációból eredő „földrajzi kliséket és képzeteket” is. Ez a geopolitika nem az állam, hanem a társadalmi mozgalmak, rétegek geopolitikája. 1986-ban 36 másik íróval közösen kiadtak egy háromkötetes munkát a franciaországi régiók fejlődéséről. E munka a „belső geopolitika” iskolapéldája lett. Az általa használt „belső geopolitika” a társadalmi rétegek geopolitikájával azonosítható, míg a „külső geopolitika” a hagyományos államközi geopolitikát foglalja magában. E tanulmány szándéka a belső geopolitikának megfelelően vizsgálni a társadalmak ellenállását az államhatalommal szemben. A geopolitika

területén belül egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a tér és a hatalom kérdései, melyekben globalizációs és lokalizációs, területelvételi és -visszaadási kérdések kezdenek a viták előterébe kerülni. Fontos kutatási terület — ezen a kontextuson belül — a társadalmi mozgalmak szerepe mint az államhatalom, mint a nemzetközi intézmények kritikája. Sok társadalmi mozgalom lokalizált, hely-specifikus és nem olvad bele szükségszerűen nagy szervezetekbe (Routledge, 1993).

Hatalom és a tömegmozgalmak

A társadalmi mozgalmak általában az állam politikai határain belül fejtik ki tevékenységüket, és az állam intézkedései és politikája befolyásolják őket. Az államokon belül a társadalmi mozgalmak tevékenységének célpontjai lehetnek csoportosulások, vagy az államtól eltérő intézmények, etnikai csoportok vagy akár a média. Escobar (1992) szerint a társadalmi mozgalmak saját tetteikkel különálló megjelenést hoznak létre társadalmi és kulturális környezetükben. A társadalmi mozgalmakat elméletben a mindennapi élet gyakorlata (család, közösség stb.) és az állam szociálpolitikai folyamatai és regionális/nemzeti intézmények közé helyezhetjük. A társadalmi mozgalmak a mindennapi életben és az állam szociálpolitikai folyamataiban állandó mozgást, tárgyalást szövetségesek és baráti viszonyok megváltozását, beválasztást és beépülést eredményeznek bizonyos tér-idő feltételektől függően. Ezen belül a társadalmi mozgalmak a hatalmi-tudásbeli viszonyok versenyhálójában helyezkednek el.

A hatalmi viszonyokat vizsgálva Foucault (1980) azt állítja, hogy a hatalom sokoldalú és decentralizált jellegű, mobilis, körforgásban lévő relációrendszer képez, amely összefonódik más termelési, rokon, családi, szexuális stb. viszonyokkal, melyek az állam határain túlmutatnak. A kritikák kifogásolták viszont, hogy az osztályok (rétegek), a gazdaság, a felkelések és lázadások szerepének túl kevés teret enged meg, hogy az ellenállás nem lehet a hatalom ellenséges alternatívája, és annak „alárendelt funkciója” (Said, 1983:246). A „hatalomnak”³ mind makro-, mind mikrodimenziói is vannak — a helyi ellenállás az alanynak biztosít előjogot, míg a makrofolyamatok inkább az állam által manipuláltak. Foucault (1983:225) azzal érvel, hogy minden hatalmi viszony küzdelmi stratégiaként jelenik meg, amelyben a domináló és ellenállási erők nem veszítik el jellemző tulajdonságaikat, hanem egyesítik hatalmukat bizonyos helyzetekben, és ezekben a „csomópontokban” folyik a versengés a vezető szerepért.

Gramsci (1971) hegemoniaelmélete a gazdaság, az állam és a civil társadalom közti kapcsolattal foglalkozik. Amellett érvel, hogy a domináns társadalmi rendelekek fizikai kényszer és kulturális jóváhagyás által alakultak ki. A hegemonia az ő definíciója szerint akkor alakul ki, amikor az uralkodó osztály és egyéb frakciók szövetsége intellektuális, morális és politikai értelemben megszerzi a társadalom többségének beleegyezését. A hegemonia azonban dinamikus folyamat — az érintett embercsoportok, beleértve a domináns és az ellenálló elemeket is, folyton eltolódnak, akár csak a terep, amin a küzdelem folyik. Így a hegemoniát úgy is tekinthetjük, mint aktív, mozgásban lévő helyzetet, ahol az ellenállási és az uralmi erők szüntelen versenye zajlik.

Egy társadalmi mozgalom heterogén képződmény, számtalan (és néha el-lentétes) érdeket és azonosulást (nemben, fajban, osztályban, szexualitásban stb.) tartalmaz, melyek politikai-kulturális versenyterületet alkotnak, ahol az állam vezető szerepei, a korszerűség szempontjai (gazdasági növekedés, fejlődés)

definiálhatók. Nyilván az államok és társadalmi mozgalmak között és azokon belül is lehetőség van sokféle kapcsolatra, beleértve a kooptálást, a kooperációt, az ellentmondást és a konfliktust. A társadalmi mozgalmak különféle formákat öltenek, különböző dimenziókban mozognak (család, közösség, város, régió stb.), és váratlan hálózatokat, kapcsolatokat, és lehetőségeket teremtenek. Fontos előnyük, hogy felfedhetnek új létezési pályákat és formákat, alternatív jövőket és lehetőségeket hozhatnak létre, autonóm zónákat alakíthatnak ki a mindenkori hatalommal szemben. A társadalmi mozgalmak kollektív érzékenységet hoznak létre a hatalom megszorításai ellenében, és megpróbálják megakadályozni ezek megalapítását.

A tudásvizonyokat tekintve a társadalmi mozgalmak olyan gyakorlatokat testesítenek meg, amelyek sajátosan ráépülnek a helyi kulturális kontextusokra. Gyakran képviselnek közösségen belüli mindennapi szokásokban elmerült szimbolikus és informális kapcsolatokat; különböző belső és társadalmi rituésokat, alternatív jelentésszerkezeteket, valamint az észlelés, elnevezés és cselekvés különböző módjait (Melucci, 1989). A társadalmi mozgalmi kihívások gyakran, de nem kizárólagosan, a civil társadalom⁴ szféráján belül történnek, ahol az állam hegemoniájának törvényességét a beleegyezés visszavonásával és az ellenállás aktív kialakításával vonják kétségbe.

Az 1989-es közép-európai forradalmak s nyomukban a nemzeti tudat ébredése mind-mind a civil társadalom iránti érdeklődés megújulását eredményezték. Maga a civil társadalom kialakulása és szervezeteinek — a lengyelországi Szolidaritásnak, a csehszlovákiai Charta 77-nek és a magyar demokratikus ellenzéknek — a megjelenése megingatta Közép-Európában az állam tekintélyét (Seligman, 1992). A civil társadalom: „a cselekvéseket tekintve küzdelmi, köztéri és politikai folyamatok tereként tekinthető. Ez magában foglalja a társadalom területét, ahol a normák, identitások kialakítása és az uralkodás, az ellentmondás társadalmi viszonyai elhelyezkednek” (Cohen 1985:700). A köztudat kollektív tevékenységének fontosságát és motivációs erejét néhány, a társadalmi mozgalmakat kutató tudós kezdte felismerni (Escobar, 1992), Mind a tudás, mind a hatalom versenyterületté válik a társadalmi mozgalmak és a „fejlődési”⁵ állam tevékenységei között.

A jelenlegi társadalmi mozgalmak által kialakított különböző gyakorlatok válaszok a folyton változó (mégis összefüggő) gazdasági, politikai, kulturális és ökológiai feltételekre. Ezek a kollektív cselekedet olyan formáit hozzák létre, melyeket a múltban nem ismertek fel. Gazdasági szinten a jelenlegi társadalmi mozgalmak konfliktusokhoz vezetnek a termelési forrásokkal és a politikai szervezetekkel. Továbbá a jelenlegi társadalmi mozgalmak gazdasági igényei nem korlátozódnak az erőforrások méltányosabb elosztására a korábbi mozgalmak által mellőzött termőterületek versenycsoportjai között, hanem olyan új szolgáltatások teremtésére is kiterjednek, mint a vidéki területek egészségügye és oktatása. A politika szintjén az új társadalmi mozgalmak gyakran függetlenek a politikai pártoktól, bár hathatnak a szakszervezetekhez hasonló intézményesített politikai szerveződésekkel való munkakapcsolatokra. Céljaik gyakran adnak alternatívákat a politikai folyamatok, pártok, az állam és az államhatalom számára. Valójában sok jelenlegi küzdelem előjogokat biztosít a civil társadalmon belüli helyi küzdelmeknek, helyi és politikai-specifikus kérdések köré szerveződve, „egyoldalú” nyomásgyakorló csoportok alakításával (Routledge, 1993). A mai mozgalmak gyakran kiterjesztik a politika fogalmát a nemi etnikai kérdésekre és különféle egyének és csoportok autonómiájára.

Sok ilyen társadalmi mozgalom multidimenziós, egyidejűleg kezeli például a szegénységi, a környezeti és a kulturális kérdéseket. Ez a multidimenzionalitás olyan alternatív politikát jelez, amely autonóm tevékenységterületek létrehozását célozza meg az „állami arénán” kívül (Peet és Watts, 1993). a kultúra szintjén a jelenlegi társadalmi mozgalmak teret keresnek a társadalmi és politikai kifejezésre, identitást és összetartást formálva rokonsági, szomszédsági kérdések és a mindennapi élet társadalmi kapcsolatai köré, túl az osztályösszetartozás „tradicionális” módján vagy ahelyett. A társadalmi mozgalmak gyakran kulturálisak és a mozgalmi politikák szimbolikusan jelentkezők. A jelenlegi társadalmi mozgalmak sok csoportból állnak, beleértve az engedély nélküli mozgalmakat, parasztmozgalmakat, szomszédsági csoportokat, emberi jogi szervezeteket, női egyesületeket, bennszülöttek jogi csoportjait, öngépelvező mozgalmakat a szegények és a munkanélküliek között, ifjúsági csoportokat, oktatási és egészségügyi szervezeteket és művészi mozgalmakat (Corbridge, 1991).

Társadalmi mozgalmak mint sokaságok (Canetti után)

A társadalmi mozgalmakkal kapcsolatos jelenlegi elméleti viták az erőforrás-mozgósítási és identitás-orientált elméletek összehasonlítási hatékonyságának vizsgálatát tartalmazták. Az utóbbin belül sok eltérő elemzés létezik, melyek közül néhányat az alábbiakban röviden kiemelünk.

Az *erőforrás-mobilizációs* megközelítés (Tilly, 1978) elemzésének tárgya a kollektív működés az ellentétes érdekű csoportok között, a mozgalom céljaira, szervezésére és vezetésére, a mozgalom számára elérhető forrásokra és lehetőségekre és a mozgalom által alkalmazott stratégiákra összpontosítva. Ez a perspektíva a mozgalmi folyamatokkal foglalkozik az idő során, és nagyon érdekli a politikai pártok szerepe az elégedetlenség szervezkedésében, és az államot mint elnyomási mechanizmust értékeli.

Az *identitás-orientált* (vagy politikai-kulturális paradigmá) elmélet azt próbálja megérteni, hogy a kollektív cselekvők hogyan alakítják ki azokat az identitásokat és összetartásokat, amelyeket védenek. A megközelítés megpróbálja megérteni, hogy a társadalmon belüli strukturális és kulturális fejlődések (mint a hatalom, uralom és kulturális orientációk társadalmi viszonyai) hogyan járulnak hozzá egy-egy társadalmi mozgalom karakteréhez és kifejezéséhez. Az identitás-orientált perspektíva kritizálja a forrás-mobilizációs elméletet, mert úgy tesz, mintha a cselekvőket a céljaik és nem azok a társadalmi és hatalmi viszonyok határoznák meg, amelyekbe helyezték őket. Ez az elemzés a társadalmi tiltakozás kifejező dimenziót hangsúlyozza, különösen annak kulturális és vallási idiómáit és a helyi osztályviszonyok természetét. Ezért egy mozgalom jelentősége nemcsak attól függ, hogy mit ér el mit nem, hanem attól a nyelvtől is, mellyel a társadalmi cselekvők kifejezik elégedetlenségüket.

Alain Touraine (1985) úgy véli, hogy a társadalmi mozgalmak a társadalom önújratermelésének tünetei. Kulturális területen alakítják ki mozgásterüket, mivel céljuk a történelmi tudat ellenőrzése (társadalmi gyakorlatokat ellenőrző, sajátos kulturális modellhalmazok), és nem csupán a szervezési formák, szolgáltatások, termelési eszközök stb. fölötti uralom. Más szóval, a konfliktus semmilyen formája nem választható el a kultúrától, akár osztályal, nemmel, akár ökológiával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik.

Laclan és *Mouffe* megközelítésében a társadalmi mozgalmak alkotják a politikát mint egyfajta tagolódási folyamatot. A társadalmi tevékenység értelmezésük szerint alapvetően diffúz folyamat, amelyben felépül az ember társadalomépítő tevékenysége. Ez állandóan változó és ütköző, vezetési és ellen-vezetési értelmezések és pozíciók területe. Azt a folyamatot hangsúlyozzák, amelynek során társadalmi mozgalmak pozíciókat hoznak létre maguknak, más mozgalmakkal és intézményekkel kapcsolatban (beleértve az államot). Közben Melucci hangsúlyozza a jelenlegi mozgalmak kollektív cselekedetre és identitásra összpontosított karakterét. Állítja, hogy a társadalmi mozgalmakat nem lehet a mindennapi élet elsüllyedt kulturális kapcsolatrendszerétől függetlenül értelmezni, hiszen ezekből bukkantak elő (lappangva, majd felszínre bukkanva). Úgy véli, hogy mivel a kollektív cselekvés gyakran kulturális kódokra épül, a társadalmi mozgalmak formái maguk az üzenetek, jelekként működve a domináns kódok szimbolikus ellentétét jelképezik.

Minden ellenállási terület egy politikai gyakorlattal vegyül, amely makro- és mikropolitikát is tartalmaz. Az ellenállás mikrostruktúrája alakítja ki a társadalmi mozgalmak elképzeléseit és emlékeit, kulturális szimbólumait és az „előfordulási hely taktikáit”. Mint a versenyzés egy területe az ellenállási terület nem csak fizikai hely, hanem egy fizikai kifejezés is (pl. barikádok és sáncok kiépítése), ami nem csak egy mozgalom taktikai leleményességét tükrözi, de a teret jelenségek egy amalgámjával látja el — legyenek ezek szimbolikusak, lelkiek, ideológiaiak, kulturálisak, vagy politikaiak. Az ellenállási területet, ahol a konfliktus lezajlik, és ez jelképes terület is, ami értelmezi a kollektív cselekvést. Ezek a terek sokféle elrendezésben, kapcsolatban állnak egymással. Ez szorosan kapcsolódik az ellenállás mikrostruktúrájához. Minden egyes elrendezés a társadalmi mozgalom tevékenységének sajátosságát tükrözi és a módokat, ahogy az egyéni, valamint kollektív akarat a mozgalmat hitelessé, elfogadottá teszi. Az uralkodó hatalom viszonyai és erői ellen lehet egyéni és lehet kollektív fellépés is. A kollektív fellépés a társadalmi mozgalmak formáját ölti, de tartalmazhat önkéntes szerveződéseket, kormányon kívüli, vallási szervezeteket, közösségi csoportokat, önszervező és nyomásgyakorló csoportokat és informális hálózatokat (Elkins, 1992).

Ellenállási terek

Mivel különböző társadalmi csoportok különböző jelentésekkel és értékekkel ruházzák fel a teret, bizonyos helyek a konfliktus helyszíneivé válnak, ahol találkoznak az ellenállás, uralom, hatalom viszonyai és társadalmi struktúrái. A kollektív cselekedet gyakran irányul kulturális kódokra, melyek önmagukban hely-specifikusak, mivel a kultúra és etnikum „képzelt tereket” hozhat létre (Harvey, 1989), egy közösség helyről alkotott érzeteit tükrözve. Az ebből eredő ideológia pozitív megerősítési folyamatot gerjeszt (a helyi értékekre és életstílusokra vonatkozóan) és az uralom beavatkozó értékei elleni szembenállásra készlet. A hely így fontos az ellenállási helyzet, az alternatív ismeretek kialakítása és a helyi és globális gyakorlatok közti kölcsönhatás számára is. Bizonyos ellenállási helyek iránti érzékenység maga után vonja a történelmi sémák elismerését, a felfogás szubjektív természetének, a dinamikus térbeli elképzelések és tapasztalatok szubjektivitásának feltételezését, és azt is, hogy a terek hogyan alakulnak át kulturális jelentéssel, emlékekkel és identitással feltöltött helyekké. Az ellenállás a mozgalmat a térrel hozza kapcsolatba: egy teret lehet igényelni.

megvédeni, stratégiaileg felhasználni vagy elhagyni. A mozgalom és a tér e kapcsolata komplex és néha látszólag ellentmondásos háló. Hasznosnak találok e kapcsolat megvilágítása céljából megvizsgálni Deleuze és Guattari (1987) „sima” és „barázdás” területről alkotott fogalmát. A barázdás területet úgy látják, amely egybefon változó és változatlan elemeket, egy tér, amely statikus és homogén, és melyen a mozgalom területéhez kötött, jól érzékelhetően körülhatárolható és bezárt, ezzel egyetemben esetleg ki is zárt. Ellenben a sima terület állandóan változik, olyan tér, amely könnyed és heterogén, ahol a mozgalom deterritorizált. Ezen eltérő területek állandóan egymásba alakulnak, sokaságok dinamikus folyamatát képviselve. Így a társadalmi mozgalmak a vándorélet bizonyos alakzatait idézik elő azon konkrét helyi, politikai, kulturális és stratégiai körülmények szerint, amelyben elhelyezkednek.

Egy bizonyos ellenállás a konfliktus dinamikája szerint hathat mind a területhez kötött, mind a területtől független mozgalomra is. Az ellenállás lehetőségeinek képe változik a társadalmi mozgalmi gyakorlaton belül. A társadalmi mozgalmak a személyes és személyek közti vágyakból, stratégiákból és csoportosulásokból állnak, egyének megszámlálhatatlan gyűjteményei — összefonódott útjaik egybeszőnek helyeket gyűlések és felvonulások által, melyek jelentést és jelentőséget adnak a helyeknek. A társadalmi mozgalmak gyakorlatán belül vizsgálhatjuk a kapcsolatot az egyén, a tömeg, a raj között, és magát a mozgalmi tevékenységet is tekinthetjük. A bandák számban kicsik és gyakran alkotnak — Canetti (1991) elnevezésével — „tömegkristályt” (rokon csoportok, káderek, utcai színjátszó csoportok stb.), amely kiválthat tömegeket, demonstrációkat és mozgalmakat. A bandák mindig a szétszóródás és deterritorializáció folyamatában vannak. A tömeg ellenben számban nagy, a területiség koncentrációjának, a hierarchiájának és szervezésének jellemzőivel rendelkezik. A különböző sokaságok különböző tevékenységmódokat eredményeznek. A banda nem száll nyíltan szembe az uralkodó hatalommal, titkosabb, föld alatti taktikákat, meglepetéseket és a deterritorializált mozgalom kiszámíthatatlanságát kihasználva.

A tömeg viszont nyíltan szembeszáll az uralkodó hatalommal, számának súlyával és a tér átdimenzionált területelésével (vagyis az uralt tér egy részét „kisajátítja”). Máskor a tömegek spontán kihívásokat vagy lelkesedést szíthetnek, melyek majdnem olyan gyorsan felbomlanak, mint amilyen gyorsan megalakulnak. A csoportosulások, a banda és a tömeg kapcsolódhatnak egymáshoz vagy szemben állhatnak egymással, lehet előzménye vagy átalakítása az egyik a másiknak. A tömeg „ragályos”, hirtelen alakul számos helyen, egyszerre destruktív és kreatív. Néhányan autógumikat gyűjtanak fel, hogy ideiglenes bariádokat alkossanak a keskeny utcákon, amikor ádáz harc alakul ki a felfegyverzett rendőrség és a kódobáló tüntetők közt. A következő konfliktusban néhányan templomokra másznak, mások mellékutcákban tűnnek el, vagy kapualjakban rejtőznek el. Néhányan meghátrálnak a könnygáz és golyók hatására, míg mások téglákkal és kövekkel állnak ellen. Az utcákat reggelre kötörmelék és kocsikerekek elszenesedett maradványai lepik el, a tiltakozás bombája épületeket éget s feketít be, elhagyott buszok és rendőrségi járművek állnak mindenfelé, felfordítva és kiégetve. Többek között ezt láthattuk az indonéziai utcákon (Der Spiegel 1998. 5. 25. 136—142) és a tévé képernyőjének pergő kockáin.

A tömeg viselkedésének gyakran van logikája. Van célja, fejlődési pályája, vezetősége, célpontjai, kezdete és befejezése. Fontosak talán azok a pillanatok egy társadalmi mozgalom életében, amelyek váratlanok, melyeket nem lehet

teljesen eltervezni — ez a küzdelem spontaneitása. Az uralkodó hatalommal szembeni önmegerősítés a lázadás, az ellenállás által keltett érzések és szenvedélyek, „ez a *külpés* mindenből, ami megköt, bezár és terhel” (Canetti, 1991) — ezek a pillanatok nem szűkíthetők le a kollektív akció elméleti magyarázataira. Scott (1990) állítja, hogy a szociológiai elemzés központjába az ellenállásban résztvevők által tapasztalt hangulatot és kedélyt kellene helyezni, hiszen energiájuk és izgatottságuk annak része, ami eseményeket hoz létre. Az ilyen pillanatok helyspecifikusak, bizonyos kulturális, történelmi és szociálpolitikai környezetben jelennek meg. Ezért minden ellenállásnak van mikrostruktúrája, amely az elnyomottak mindennapi tapasztalatait és vágyait alakítja és fejezi ki: emlékeiket, elképzeléseiket, kulturális jelképeiket; előfordulási helyek taktikáit, amelyek inspirálják és motiválják a társadalmi mozgalom cselekvőit.

A társadalmi mozgalmak gyakran támaszkodnak helyi ismeretekre, kulturális szokásokra és anyanyelvre ellenállásuk kialakításához. A sajátos kulturális, gazdasági és politikai milió, amelyből a mozgalom kinő, befolyásolhatja a mozgalmi ellenállás formáját és jellegét. Amit Harlow (1987) „ellenállási irodalom”-nak nevezett (pl. költészet, börtön-émlékiratok, ellenállási elbeszélések), visszatükrözi a társadalmi mozgalom küzdelmeit, és részt is vesz bennük, hiszen tevőlegesen vissza is hat „fejlődésükre”. A társadalmi mozgalmak hangjai változási és átalakulási stratégiákat képviselnek, amelyekkel új, széthúzó szervezetek hozhatók létre. Kihívást jelentenek a nyelv, az ideológia gyarmatosítására, és a geopolitikai központ általi jelentéselvárásokra, közben megerősítve a helyi identitást, kultúrát és ismeretrendszereket mint ellenállásuk szerves részét. Meg kell jegyeznünk, hogy a társadalmi mozgalmon belüli hangok nem homogének. Az ellenállásban léteznek feszültségek, konfliktusok, tárgyalások és eltérések, amelyeket egy bizonyos harc alatt vagy feladnak, vagy nem. A többszólamúság elméleti stratégiája fontos politikai kérdéseket vet fel.

Az ellenállási stratégiák ingatlagok és sokfélék: komplex és eltérő módon kereszteződnek osztállyal, nemmel, etnicitással és szexualitással, magunkban foglalva a mozgalmat különböző formák és taktikák között és ezeken belül. A stratégiai mobilitás ezernyi nézőpont tanulmányozását teszi lehetővé, amely el nem képzelte akciók lehetőségeit fedheti fel (Haraway, 1991). Az ellenállás ilyen ingadozása azért fontos, mert a társadalmi mozgalmak ellenségei (legyenek ezek államok, nemzetközi intézmények, magánérdekek stb.) állandóan változó pozíciókat foglalnak el és így a társadalmi mozgalmaknak tudniuk kell követni ezeket a hatalmi változásokat (Rose, 1993).

IRODALOM:

- Canetti, E. (1991): *Tömeg és hatalom*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 498.
- Cohen, J. L. (1985): Strategy and identity: new theoretical paradigms and contemporary social movements. *Social Research* 52. 663—716
- Corbridge, S. (1991): Third world development. *Progress in Human Geography* 15. 311—321
- Deleuze, G., Guattari, F. (1987): *A Thousand Plateaus*. Minneapolis, University of Minnesota Press
- Elkins, P. (1992): *A New World Order*. New York, Routledge
- Escobar, A. (1992): Imagining a post-development era? *Critical thought, development and social movements*. *Social Text* 3132.. 20—56.
- Foucault, M. (1980): *Power/Knowledge*. New York, Pantheon Books
- Foucault, M. (1983): The subject and power. In Michel Foucault: *Beyond Structuralism and Hermeneutics* (H. L. Dreyfus and P. Rabinow, eds) 208—226. Chicago, IL: University of Chicago Press
- Foucault, M (1996): *A szexualitás története*. Atlantisz, Budapest
- Gramsci, A. (1971): *Prison notebooks*. New York, International Publishers.

- Haraway, D. (1991): *Simians, Cyborgs and Women*. London, Free Association Books
- Harlow, B. (1987): *Resistance Literature*. London
- Harvey, D. (1989): *The Condition of Postmodernity*. Basil Blackwell, Oxford
- Lacoste, Y. (1990): *Geographie und politisches Handeln*. Berlin, Wagenbach, 90.
- Mannheim K. (1996): *Ideológia és utópia*. Budapest, Atlantisz, 294
- Melucci, A. (1989): *Nomads of the Present*. London, Radius
- Ó. Tuathail, G. (1993): The effacement of place? US foreign policy and the spatiality of the Gulf Crisis. *Antipode* 25. 4–31
- Ó. Tuathail, G. (1996): The patterned mess of history and the witting of critical geopolitics: a reply to Dalby *Political Geography*, 6/7, July/September, 661–665
- Ó. Tuathail, G. (1996): *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis, University of Minnesota Press
- Pett, R., Watts, M. (1993): Development theory and environment in an age of market triumphalism. *Economic Geography* 69. 227–253.
- Ransom, J. S. (1997): *Foucault's Discipline: The Politics of Subjectivity*. Durham, NC, Duke University Press
- Rich, P.; Stubbs, R. (1997): *The Counter-Insurgent State: Guerrilla Warfare and State Building in the Twentieth Century* New York, St. Martin's Press
- Rose, G. (1993): *Feminism and Geography*. Cambridge, Polity Press
- Routledge, P. (1992): Putting politics in its place: Baliapal, India, as a terrain of resistance. *Political Geography* 11. 588–611
- Routledge, P. (1993): *Terrains of Resistance: Nonviolent Social Movements and the Contestation of Place in India*. Westport, CT Praeger
- Routledge, P. (1994): Backstreets, barricades and blackouts: Nepal's urban terrains of resistance. *Society and Space* 12, 559–578.
- Said, E. (1983): *The world, the Text, and the Critic*. Cambridge
- Scott, J. C. (1990): *Domination and the Arts of Resistance*. Yale Uni. Press
- Seligman, A. B. (1992): *A civil társadalom eszméje*. Kávé Kiadó, 236
- Teleki P. (1934): *Európáról és Magyarországról*. Athenaeum, Budapest, 199 + 20 ábra.
- Tilly, C. (1978): *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison: Wesley.
- Touraine, A. (1985): An introduction to the study of social movements. *Social Research* 52. 749–787.

JEGYZETEK:

- 1 A tanulmány megírását a „Pro Renovanda Cultura Hungarie” Történelem-Földrajz Szakalapítvány támogatása, az F 025560 számú OTKA, a Tempus-program és a Kereskedelmi Bank Rt. Universitas Alapítványa tette lehetővé.
- 2 Mindenképp meg kell említeni Teleki Pál (1879–1841) munkásságát mint legnagyobb politikai földrajzosunkat a geopolitika és a politikai földrajz mezsgyéjén (ő a mérsékelt vonalvezetésűekhez sorolható). Nem értett egyet Haushoferi túlzásokkal (az osztrák Henniget például nem vélte komoly tudósnek, pufogtatásoknak minősítette könyvét), Maultt tartotta a legkvalifikáltabbnak a német geopolitikusok közül. A kettő közt különbségre is a tőle megszokott frappáns választ kreálta: „a politikai földrajznak geopolitika néven új ága sarjadt. A különbséget már az is jelzi, hogy a főnév itt a politika, a geo jelző, szemben a politikai földrajzzal, ahol a helyzet fordított” (Teleki, 1934.). A Kárpát-medence kutatásának érdekében közreműködött a Táj- és Népkutató Központ, a Magyar Szociográfiai Intézet, az Allamtudományi Intézet és a Közgazdaságtudományi Kar Földrajzi Intézet létrehozásában és felfejlesztésében.
- 3 Az uralkodó hatalomon értjük az olyan hatalmat, amely kontrollálni vagy elnyomni próbál másokat, saját akarát akarja másokra kényszeríteni, vagy mások beleegyezését manipulálni. Ez az uralkodó hatalom elhelyezkedik az állam, a gazdaság és a civil társadalom birodalmán belül, egy bizonyos osztály, kaszt, faj, kiragadott csoport vagy politikai rendszer érdekeit támogatva mások kárára.
- 4 A civil társadalom fogalma egyfajta jelgévé vált, eligazításul a modern nyugati társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok, illetve a társadalomtudományok alapjául szolgáló fogalmak, eszmék útvesztőjében. Magát a szót a tizenharmadik században használták először a társadalmi kölcsönösség szférájának megjelölésére, majd a tizenkilencedik században az állam hatósugarán kívül eső társadalmi létszférát irták vele körül.
- 5 A „fejlődési” jelzőn itt azt értjük, hogy valamilyen történelmi előrehaladást, értéket mutat fel, még ha adott viszonyok között esetleg autokratikus vagy autokratikus jegyekkel bir is.